

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

3 СОН, 4 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 3, ВЫПУСК 4

LAWYER HERALD

VOLUME 3, ISSUE 4

TOSHKENT-2024

Мундарижа

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. АЗИЗОВ Нигмонжон Пардаевич

МАНУ ҚОНУНЛАРИДА ОДИЛ СУДЛОВНИ АМАЛГА ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИНИНГ
ИФОДАЛАНИШИ 8

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

2. ДЖУМАНОВ Аскар Хасанович

ПЕРСПЕКТИВА ПРИМЕНЕНИЯ ДОГОВОРА ПРОСТОГО ТОВАРИЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ
УЗБЕКИСТАН..... 15

3. ОКЮЛОВ Омонбой

ЖАҲОН САВДО ТАШКИЛОТИ ДУНЁ БОЗОРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ-ҲУҚУҚИЙ
МАКОНИ СИФАТИДА 22

4. ЮЛДАШОВ Абдумумин Абдугопирович

МАЖБУРИЙ ЛИЦЕНЗИЯНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ:
МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИ ВА САНОАТ МУЛКИ ОБЪЕКТЛАРИ МИСОЛИДА 34

5. Д-р Ольга ГУРГУЛА, ТИЛЛАБОЕВ Шохрухбек

ПРИНУДИТЕЛЬНЫЕ ЛИЦЕНЗИИ, КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД ТРАНСФЕРА
ТЕХНОЛОГИЙ..... 41

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

6. BEGATOV Jasurbek Numonjanovich

МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИДА КАМСИТИШНИ ТАҚИQLАШ ТАМОЙИЛИНИ АМАЛГА
ОШИРИШДА ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИНИНГ РОЛИ ВА АНАМИЯТИ..... 47

7. РАХМАТОВ Мирсаид Озаматович

КАДРЛАРНИ ТАНЛАШ ВА ИШГА ЖОЙЛАШТИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ 55

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ. ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

8. ИБРОХИМОВ Бахтиёр Тойиржонович

ИДОРАВИЙ НАЗОРАТ, ПРОКУРОР НАЗОРАТ ВА СУД НАЗОРАТИ ЎРТАСИДАГИ ЎЗАРО
МУТАНОСИБЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ 64

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

9. УТЕМУРАТОВА Сапаргул Шамшетовна

ЭКОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР СУБЪЕКТИ СИФАТИДА – ЮРИДИК ШАХСЛАР 71

10. АКБАРОВ Саидакбархон Рустам уғли ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ВА ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲОТЛАР ҲАМДА СОҲАДАГИ АЙРИМ МУАММОЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ	78
---	----

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

11. ФАЙЗУЛЛАЕВА Нигорахон Равшановна СУБЪЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРАВА И ИХ МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТЬ	90
12. РАКНИМОВА Muattara ISSUES OF ACHIEVEMENT OF GENDER EQUALITY: SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOAL No. 5	99
13. ХУДЖАМОВА Камола Акмал кизи ПРАВОВАЯ ОСНОВА ТРЕБОВАНИЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНВЕНЦИИ О ЛИКВИДАЦИИ ВСЕХ ФОРМ РАСОВОЙ ДИСКРИМИНАЦИИ: НАЦИОНАЛЬНЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ	105

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

14. URINBOYEV Rustamjon LIVING LAW AND ANTI-CORRUPTION IN UZBEKISTAN	116
--	-----

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

АЗИЗОВ Нигмонжон Пардаевич

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Давлат ва ҳуқуқ
институти бош илмий ходими, юридик фанлари доктори, профессор
E-mail: n.azizov@islas.uz

МАНУ ҚОНУНЛАРИДА ОДИЛ СУДЛОВНИ АМАЛГА ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): АЗИЗОВ Н.П. Ману қонунларида одил судловни амалга ошириш масалаларининг ифодаланиши // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № (2024) Б. 8-21.

 3 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2024-3-1>

АННОТАЦИЯ

Мақолада қадимги Ҳиндистон диний-ҳуқуқий манбалари, Ману қонунларининг шаклланиши, мазмуни-моҳияти, Ману қонунларида одил судловни амалга ошириш масалалари, ҳукмдорнинг одил судловни амалга ошириш бўйича ваколатлари, судьяларнинг ваколатлари, ҳуқуқий мақоми, иштирокчилар, гувоҳларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, адолатнинг ўрнатилиши, ҳақиқатни тиклашда гувоҳларга қўйиладиган талаблар, судда тўғри сўзлаш мажбурияти, ёлғон гувоҳлик бериш ва унинг оқибатлари баён этилган, шунингдек, муаллиф томонидан тавсиявий хулосалар билдирилган.

Калит сўзлар: Қадимги Ҳиндистон, диний-ҳуқуқий манбалар, Ману қонунлари, одил судлов, одил судловни амалга ошириш, гувоҳларнинг мақоми, ёлғон гувоҳлик бериш оқибатлари.

АЗИЗОВ Нигмонжон Пардаевич

Главный научный сотрудник института Государства и права
Академии наук Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор
E-mail: n.azizov@islas.uz

ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСОВ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВОСУДИЯ В ЗАКОНАХ МАНУ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются религиозно-правовые источники Древней Индии, такие как формирование, содержание и сущность Законов Ману, вопросы осуществления правосудия в Законах Ману, полномочия правителя при осуществлении правосудия, полномочия судей, а также правовой статус, права и обязанности свидетелей и других

участников, установление справедливости, восстановление истины, требования к свидетелям, обязанность свидетелей говорить правду в суде, лжесвидетельство и его последствия. В данной статье автором предоставлены выводы и рекомендации по разрешению проблематики осуществления правосудия.

Ключевые слова: Древняя Индия, религиозно-правовые источники, Законы Ману, правосудие, отправление правосудия, статус свидетелей, последствия лжесвидетельства.

AZIZOV Nigmonjon
Chief researcher of the Institute of State and Law of the Academy of Sciences
of the Republic Uzbekistan, Doctor of Law, professor
E-mail: n.azizov@islas.uz

THE REFLECTION OF FAIR TRIAL IMPLEMENTATION ISSUES IN MANU LAWS

ANNOTATION

The article discusses the formation, content, and essence of the religious-legal sources of ancient India, particularly the Manu Laws. It elaborates on the issues of implementing fair trials within the Manu Laws, the ruler's authorities concerning the administration of justice, the powers of judges, their legal status, participants, the rights and obligations of witnesses, the establishment of justice, the requirements placed on witnesses for truth restoration, the obligation of speaking truthfully in court, and the consequences of giving false testimony. Additionally, the author provides some recommendatory conclusions.

Keywords: Ancient India, religious-legal sources, Manu Laws, fair trial, administration of justice, the status of witnesses, consequences of giving false testimony.

Ўрта Осиё ва Ҳиндистон халқлари географик жиҳатдан яқин жойлашган бўлиб, бу уларнинг қадим даврлардан ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий алоқаларни ўрнатишига туртки бўлган. Қадимги Ҳиндистонда одамлар бориб ўрнашиши билан, у ерда ўзига хос турмуш тарзи, тили, маданияти, дини билан фарқланувчи жамият шаклланиган. Албатта бу жараён бошқа кўплаб омилларнинг таъсири остида рўй берган. Шу сабабли, қадимги Ҳинд халқлари тарихини, дини, урф-одатларини ўрганиш ҳар доим долзарб аҳамият касб этган.

Инсоният тарихида илк динлардан бирининг вужудга келиши ва ривожланиши Ҳиндистон билан боғлиқ. Қадимги Ҳиндистонда диний манбалар кўпчиликни ташкил этиб, улар турли даврларда шаклланиган. Тадқиқотчилар қадимги Ҳиндистон диний манбаларнинг даражасига қараб турларга бўладилар. Илоҳий манбалар икки катта турга бўлинади: шрутлар (“тингланган”) ва смритлар (“ёдда тутилган”). Шрутлар деганда тўртта Ведалар тушунилиб, улар азалдан Брахма томонидан Олий Худодан қабул қилиб олинган. Машҳур донишмандлар Шрутларнинг англашига қараб Смриталарни тузганлар [1, Б.3; 2, Б.294].

Қадимги Ҳиндистонда турли диний-ҳуқуқий мактаблар томонидан кўплаб дхармасутра ва дхармашастрлар – ҳуқуқий тўпламлар яратилган. Мазкур қонунлар тўпламларидан энг машҳури бўлиб, Ману қонунлари ҳисобланади. Тадқиқотчиларнинг фикрича, унда умуман инсон ҳаёти ва Ҳиндистонда яшовчи одамлар жамоаси ҳаётининг барча жабҳаларига, яъни туғилиш ва ўлим, никоҳ ва оила, уруғ ва қабила, табақалар ва жамоат бошқарувига тааллуқли бўлган қоидалар ва қонунларни топиш мумкин [3, Б.5].

Ману қонунлари икки минг йилдан ортиқ тарихга эга бўлишига қарамасдан, у ҳар доим тадқиқотчилар диққат-эътибори марказида бўлиб келган. Ману қонунлари немис тадқиқотчиси И.Г.Бюлер [5, Р.ХI], инглиз тадқиқотчиси Уильям Джонс [6.–366р] (Ману қонунларини биринчи марта инглиз тилига таржима қилган), Gharpure J.R. [7], Ramamoorthy R. [8, Б.51-64] ва бошқалар томонидан ўрганилган.

Ману қонунларининг яратилиши даври тўғрисида тадқиқотчилар орасида яқдиллик мавжуд эмас. Аксарият тадқиқотчилар унинг шаклланишини эр.ав. II аср, деб ҳисобласалар [10, Б.22; 11, Б.18], баъзилари Ману қонунлари аслида қадимийроқ эканлигини уқтирадилар [4,Б.6; 8,Б.51-64]. Бизнинг назаримизда, Ману қонунлари эр.ав II асрдан олдин пайдо бўлганлигини уқтираётган иккинчи гуруҳ тадқиқотчиларининг фикрлари ҳақиқатга яқинроқдир.

Ғарб ҳуқуқшунослари (ва айниқса Бентам ва Анстин) фикрига кўра, қадимги Ҳиндистонда қонун ёки позитив қонун – бу сиёсий жиҳатдан устун бўлган Суверен томонидан сиёсий жиҳатдан қуйи бўлган субъектларга бурч ёки мажбурият юклаш, у бузилган ёки бўйсунмаган тақдирда жарима ёки жазо чоралари қўллаши ва жисмоний шахснинг бепарволик ёки бурчни бажармаганлик учун жазо чораларини енгиллаштириш қобилияти ушбу шахснинг ҳуқуқи деб ҳисобланади [12, Б.2].

Тадқиқотчи Жайя Кунду Ману қонунларининг аҳамияти, мазмун-моҳиятини тадқиқ этган. Унинг фикрича, Ману-смрити, шунингдек, Манава-дхарма-шастра деб аталади. Ману смрити ҳиндуларга ўзларининг дхармаларини, яъни тўртта ижтимоий табақадан (варналар) бирининг аъзоси бўлган ва ҳаётнинг тўрт босқичидан бирида (ашрама) шуғулланадиган ҳар бир зиммасига юкланган мажбуриятларни белгилаган. Ману қонунлари диний қонун ва дунёвий ҳуқуқнинг уйғунлашуви бўлиб, ҳинд тафаккурининг барча жабҳаларига, хусусан, табақа тизимини асослашга катта таъсир кўрсатган [13, Б.149].

Агарда Веда ва Упанишадаларда (ҳиндистон диний манбалари) аксарият ҳолларда жамият аъзоларининг вазифалари, бурчлари, мажбуриятлари, ахлоқий қоидалар ўз ифодасини топган бўлса, Ману қонунларида шулар билан бир қаторда кўплаб ҳуқуқий қоидалар мужассамланган. Мазкур қоидалар замонавий ҳуқуқшунослик соҳалари – оила, фуқаролик, давлат-ҳуқуқий, жиноят, жиноят-процессуал соҳаларига тегишлидир.

Ману қонунларида одил судлов, суд ишини юритиш, процессуал тартиб қоидалар, гувоҳ, айбланувчи, жабрланувчи, судьяларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, қарор чиқариш тартиби каби масалалар батафсил тартибга солинган. Унга кўра, ҳукмдор одил судловни шахсан ўзи олиб бориши, ишни адолат билан, ҳар томонлама чуқур ўрганган ҳолда қарор чиқариши лозим бўлган. Агар ҳукмдор судлов ишини шахсан ўзи кўриб чиқмаса, билимдон брахманни суд ишларини кўриб чиқиш учун тайинлаши, у эса учта судьялар билан биргаликда ўтирган ёки тик турган ҳолатда ишларни кўриши, Ведаларни билган учта брахман ва ҳукмдор томонидан тайинланган олим брахман ўтирган жой “Брахма суди” деб аталиши, қаерда адхарма (дхарманинг акси, бузилиши – А.Н.) билан дхарма зарарланган судга кирса ва судьялар жиноятларнинг олдини олмаса, судьялар ҳам ўша адхарма билан зарарланади [3, Б.233].

Одил судлов жамиятда адолатнинг ҳукм суришига хизмат қилиши, гуноҳ ва жиноятлар тегишли жазоланиши, ҳақиқат рўёбга чиқиши учун хизмат қилади. Ҳинд диний-ҳуқуқий таълимотига кўра, жамиятнинг барча аъзолари ўзларига юклатилган “дхарма”ни адо этиши лозим. Судьялар кўз ўнгида дхарма – унинг акси “адхарма” билан, ҳақиқат – ёлғон билан яқсон қилинса, у ерда судьяларнинг ўзи ҳам ҳалокатга учрайди. Бузилган дхарма ҳалок қилади, сақланган дхарма – кўриқлайди, бузилган дхарма инсонларни жазоламаслиги учун дхарма бузилмаслиги лозим. Содир этилган адхармадан ҳосил бўладиган тўртдан бир қисм айб айбдорга, чорак қисми ёлғон гувоҳлик берувчига, чорак қисми – барча судьяларга, чорак қисми ҳукмдорга етиб боради. Жиноят содир этган шахс қилмишига лойиқ жазосини олса, бутун айб унга бўлиб, ҳукмдор ва судьялар айбсиз ҳисобланади [3, Б.269].

Ману қонунларида қонунни, дхармани шарҳланишига алоҳида эътибор қаратилган. Қатор қоидалар дхармани шарҳлаш тартибини белгилайди. Унга кўра, дхармани шарҳлаш ҳаммага ҳам мумкин бўлмаган. Брахман табиатан дхармани ўрнатиши, шарҳлаши ва ҳимоя қилиши мумкин [10, Б.22]. Шу билан бирга, ҳукмдор хоҳиши билан насл-насабли брахман, олим бўлмаган ёки келиб чиқиши номаълум бўлган, ўзини брахман деб ҳисоблаган шахс дхармани шарҳлаши мумкин, лекин шудра томонидан шарҳланиши

мутлақо мумкин эмас. Шудра ҳукмдор рухсати билан дхарма қоидаларини шарҳлайдиган мамлакат, худди сигир ботқоққа ботганидек ҳалок бўлади. Фақат шудралар истиқомат қиладиган, эътиқодсизлар яшайдиган, икки марта туғилганлар – брахманлари бўлмаган мамлакат очарчилик ва касаллик туфайли тезда ҳалок бўлади [3, Б.272].

Ҳукмдор судга тегишли тарзда кийинган, диққат-эътиборини жамлаган ҳолда, худого иззат-икром кўрсатиб ишларни кўришга киришиши, фойда ва зарарни, айниқса дхарма ва адхармани билган ҳолда, низолашувчи томонларнинг барча ишларини табақалар тартибига риоя қилган ҳолда кўриб чиқиши; инсоннинг ички кайфиятини ташқи белгилар: сўзи оҳанги, юз ранги, ҳаракатлари, кўзи ва имо-ишораларига қараб билиши; юз ифодаси, ҳаракатлари, юриши, имо-ишораси, кўз қарашлари ва юз рангининг ўзгариши билан яширин фикр-ўйларини аниқлаши кўрсатилган [3, Б.272].

Ману қонунларида суд ишларини тергов қилиш, одил судлов қоидаларига риоя қилиш, ҳақиқатни англаш, даъво предметини аниқлаш, гувоҳлар, ишнинг вақти, жойи ва ҳолатларини аниқ билиши лозимлиги кўрсатилган. Овчи қон изларига қараб ҳайвон изларини топганидек, ҳукмдор тергов йўли билан дхарма изларини топиши лозим бўлган. Одил судлов қоидаларига риоя қилган ҳолда ҳақиқатни англаши, даъво предметини, гувоҳни ўзлигини англаши, ишнинг жойи, вақти ва ҳолатини аниқлаши керак [3, Б.274].

Маълумки, Одил судловни юритиш, ҳақиқатни аниқлаш, даъвогар ёки жавобгарнинг ҳақлиги ёки ноҳақлигини, тўғри ёки нотўғри гапираётганлигини аниқлаш, бўлган воқеа-ҳодисанинг аслини аниқлашда гувоҳларнинг кўрсатмалари беқиёсдир. Шу сабабли, Ману қонунларида одил судловни юритишда гувоҳлар, уларга қўйиладиган талаблар, гувоҳлик кўрсатмалари, гувоҳларни сўроқ қилиш тартиби, гувоҳларнинг ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари, уларнинг ҳуқуқий мақоми, кўрсатмаларининг тўғри ёки нотўғри деб топиш тартиблари, ҳақиқатни ўрнатиш учун зарур бўлган гувоҳлар миқдори, ёлғон гувоҳлик берганларга нисбатан жазо чоралари аниқ белгилаб берилган [3, Б.276].

Унга кўра, гувоҳлар судга етиб келиши, фақат ўзи кўрган ва эшитганини гапириши, тўғри сўзни гапириши лозим. Гапирмайдиган ёки ёлғон гапирадиган инсон гуноҳкор бўлади. Бирор киши ёлғондан даъвони рад этса, ёки ёлғон даъвони тасдиқламаса, уларнинг ҳар иккаласи ҳам дхармага зид йўл тутганлиги учун ҳукмдор томонидан даъвонинг миқдорига тенг равишда жаримага тортилган. Даъвогар томонидан келтирилган жавобгар сўралганда даъвонинг ҳақлигини рад этса, камида учта гувоҳ кўрсатмаси билан ҳукмдор томонидан тайинланган брахман хузурида фош этилиши керак.

Ману қонунларига мувофиқ ҳар қандай шахслар ҳам гувоҳ тариқасида суд ишида иштирок эта олмайди. Фарзанди бўлган уй эгалари, туб аҳоли вакиллари, кшатрийлар, вайшьялар ва шудралар даъвогар томонидан гувоҳ тариқасида чақирилиши мумкин. Суд ишларида барча табақалар, дхармани билладиган, очкўзликни билмайдиган, ишончга сазовор бўлган гувоҳлар чақирилиши, лекин унинг аксича хулққа эга бўлганларни чақириш мумкин бўлмаган. Гувоҳ сифатида даъводан манфаатдорлар, қариндошлар, иштирокчилар, душманлар, олдин ёлғон кўрсатма беришда айбланганлар, касаллар, оғир гуноҳ содир этганлар чақирилиши мумкин бўлмаган. Шу билан бирга хунармандлар, актёр, Ведалар билимдони, Ведани ўрганувчи, дунё ишларидан воз кечганлар, қуллар, инсонлар томонидан таҳқирланганлар, ёлланма хизматкорлар, тақиқланган машғулотлар билан шуғулланадиганлар, кекса, ёш бола, энг қуйи табақа вакиллари, бирор-бир сезги аъзосидан маҳрум бўлганлар, қашшоқлар, маст ҳолдаги инсонлар, ақлсизлар, очлик ва чанқоқликдан азият чекаётганлар, ғазабда бўлганлар, ўғрилар гувоҳ тариқасида чақирилишига йўл қўйилмаган [3, Б.276-277].

Аёлларга нисбатан аёллар, брахманларга нисбатан брахманлар, адолатли шудралар – шудраларга нисбатан, қуйи табақа вакилларида нисбатан – қуйи табақа вакиллари гувоҳлик бериши мумкин бўлган. Лекин сарой ички ётоғида, ўрмонда, ҳаётга хавfli бўлган ҳолатларда ким бўлишидан қатъий назар низолашувчиларга нисбатан гувоҳлик кўрсатмалари беришлари мумкин бўлган. Тегишли гувоҳлик кўрсатмалари бўлмаганда

ёш бола, кекса чол, ўқувчи, ҳатто қариндошлар, қуллар ёки хизматкорлар томонидан гувоҳлик берилиши мумкин. Лекин ёш болалар, кексалар, касаллар, сўроқда нотўғри гапирганда, шу билан бирга ақли норасолар кўрсатмалари ишончсиз деб қабул қилиниши керак бўлган [3, Б.278].

Тадқиқотчи Жайя Кунду, Ману ва Бхараспати қонунларини қиёсий тадқиқ этиб, Бхараспати қонунлари Ману қонунларини тўлдириши, аниқлаштириши мумкинлигини таъкидлайди. Гувоҳлар масаласида Бхараспати қонунлари 12 та гувоҳни фарқлайди. Бхараспати деҳқонларга, ҳунармандларга, ёлланма ишчиларга, чорвадорларга, овчиларга, теримчиларга, илдиз қазувчиларга, шунингдек, балиқчиларга уй ва далалар билан боғлиқ чегара низоларида гувоҳ бўлишга рухсат беради [13, Б.149-150].

Ману қонунларига кўра, баъзи турдаги суд ишларида гувоҳларни қаттиқ текшириш шарт бўлмаган. Жумладан, зўравонлик ишлатиш, ўғирлик, зино, сўз ва иш билан ҳақоратлашда гувоҳлар ўта синчиклаб текширилмаган. Гувоҳ кўрсатмалари турлитуман бўлганда, ҳукмдор кўпчиликнинг фикрини, тенг бўлганда – юксак сифатларга эга бўлганларнинг, юқори табақага оид бўлган гувоҳлар кўрсатмалари фарқланганда – брахманлар кўрсатмаларига устуворлик бериши лозим ҳисобланган [3, Б.279.].

Ўз кўзи билан кўрган ва ўз қулоғи билан эшитган гувоҳ кўрсатмалари муҳим ҳисобланган. Бунда ҳақни гапирган гувоҳ дхарма ва мулкдан маҳрум бўлмайди. Юқори судда кўрган ва эшитганидан бошқача гапирадиган гувоҳ, ўлгандан сўнг дўзахга ташланади ва осмондан маҳрум бўлади. Агарда бирор киши гувоҳ сифатида жалб этилмаган бўлса-да, гапириши лозим бўлган.

Битта беғараз эркак гувоҳ бўлиши ҳамда гуноҳларга ботмаган кўплаб эркаклар гувоҳ бўлишлари мумкин бўлган. Лекин аёллар ақлининг мунтазам эмаслиги учун, ҳақиқатпарвар ҳамда кўп билишса-да, улар судда гувоҳлик бера олмаганлар. Гувоҳлар табиатан нимани гапирса, одил судловда инobatга олиниши, бошқача гапирганда эса, дхармага номувофиқлиги учун инobatга олинмаслиги лозим бўлган [3, Б.279-280].

Ману қонунларида гувоҳларга қандай муомала қилиш, уларга қандай сўлар айтилиши лозимлиги белгилаб қўйилган. Унга кўра, судда йиғилган гувоҳларга даъвогар ва жавобгар иштирокида қуйидагича мурожаат қилинади: “мазкур ишда икковининг ўртасида ўтган ишлар тўғрисида нима биласиз?”; “Сизлар шу иш бўйича гувоҳсизлар, шунинг учун ҳаммасини борича айтиб беринг” [3, Б.280].

Кўрсатмаларида ҳақиқатни гапирувчи гувоҳ олий дунёга, бу дунёда эса – олий шухратга эришади. Кўрсатмаларида ёлғон гувоҳлик берадиганлар Варуна иплари (илонлар) билан боғланади, шу ҳолда юз мавжудликни бошдан кечиради. Шунинг учун гувоҳлик кўрсатмаларида ҳақиқатни гапириши лозим ҳисобланган. Унда белгиланганидек, гувоҳ ҳақиқат билан покланади, ҳақиқат ёрдамида дхарма унади. Шунинг учун ҳам барча табақадан бўлган гувоҳлар ҳақиқатни сўзлаши лозим бўлган.

Ману қонунларида гувоҳ ва унинг кўрсатмалари илоҳий характерга эгаллиги таъкидланиб, фақат ҳақиқатни сўзлашга тарғиб этилади. Инсон руҳининг ўзи руҳнинг гувоҳи ҳисобланиб, шу билан бирга руҳ руҳ учун маскандир. Инсонларда олий гувоҳ бўлган ўз руҳидан нафратланмасликка чақирилади. Ёвузлар “бизни ҳеч ким кўрмайди”, деб ўйлайдилар. Лекин уларни худолар ва ўзларининг виждонлари кўриб туради.

Ману қонунларида гувоҳлик кўрсатмаларини бериш тартиби белгиланган. Унга кўра, судья покланиб, худолар ва брахманлар ҳузурда покланган брахманлардан тўғри кўрсатмаларни сўраши лозим бўлган. Гувоҳларни сўроқ қилиш инсоннинг табақасига қараб амалга оширилган. Яъни, брахманга нисбатан – “гапир”, кшатрийга – “ҳақиқатни гапир”, вайшьяга – “ёлғон кўрсатма бериш сигир, буғдой ва олтинни ўғирлаш каби жиноят эканлигини айтган ҳолда”, шудрага – табақадан маҳрум этадиган ҳар қандай жиноят учун жазо чорасини қўллаш билан кўрқитиб сўралиши белгиланган [3, Б.281-282].

Брахманнинг, аёллар ва болаларнинг қотили, дўстига хоинлик қилган, ношукурлик қилганлар учун ўлимидан кейин тушиши белгиланган жой – ёлғон кўрсатма берган шахс ўлимидан кейин тушадиган жой ҳисобланган. Фазилатли инсон қанчалик эзгу ишларни

амалга оширмасин, агар у ёлғон гапирса, унинг ҳамма амаллари зое кетиб, кучукларга тегишли бўлади, деб ҳисобланган. Кимки ёлғон гувоҳлик берса, у ялонғоч, соч-соқоли қиртишланган, садақа сўраган ҳолда, очлик ва чанқоқдан азият чекиб, душман уйига бориши кўзда тутилган. Суд муҳокамасида берилган саволга ёлғон жавоб берган одам, қоронғи дўзахга боши пастга ҳолда қулайди. Ўзи кўрмаган иш бўйича судда ёлғон кўрсатма берган киши, балиқни суяклари билан еган сўқирга ўхшатирилган [3, Б.282].

Ману қонунларида ёлғон гувоҳлик беришнинг оқибатлари ҳам баён этилади. Унда, ёлғон кўрсатма берган гувоҳнинг қанча қариндошлари ўлиши санаб ўтилган. Уй ҳайвонлари борасида низо кўриб чиқиладиган судда ёлғон гувоҳлик бериш бешта қариндошининг, низо объекти сигир бўлган судда ёлғон гувоҳлик ўнта қариндоши, низо объекти от ҳисобланган судда ёлғон гувоҳлик юзта қариндоши, инсонларга нисбатан ёлғон гувоҳлик бериш мингта қариндошининг ўлимига сабаб бўлади. Олтинга нисбатан ишда ёлғон гувоҳлик бериш туғилган ва туғилмаганларнинг ўлимига, ерга нисбатан ишда ёлғон гапириш барча тирик жонзотни ўлимига олиб келиши белгиланган. Худди шунингдек, сувга (қудуқ, кўл) нисбатан, аёллар билан алоқада бўлиш, сувда пайдо бўлган қимматбаҳо тошлар ва барча тошларга нисбатан ёлғон кўрсатма бериш, ерга нисбатан ёлғон гапириш деб ҳисобланган [3, Б.283].

Инсон эзгу ниятда ишни кўриб чиқишда ўзи билганидан бошқача сўзласа, у осмон ва дунёдан маҳрум бўлмайди. Бундай сўз илоҳий саналади. Агарда тўғри сўз натижасида шудрага, вайшъяга, кшатрийга ёки брахманга ўлим етадиган бўлса, нотўғри сўзлаш мумкин, бундай ёлғон ҳақиқатдан афзалдир [3, Б.284].

Ману қонунларида касаллиги туфайли гувоҳлик бера олмаслик ҳоллари, ёки гувоҳлик беришдан бош тортишда қўлланиладиган жавобгарлик чоралари кўзда тутилган. Агарда инсон соғлом ҳолида уч ярим ой давомида қарз, ёки шу каби бошқа ишларда кўрсатма бермаса, у шу қарз учун жавоб бериши ва даъвонинг ўндан бирини тўлаши лозим бўлган. Кўрсатма берган гувоҳ етти кун касал бўлса, уйда ёнғин чиқса ва қариндоши вафот этса қарзни тўлашга мажбур қилиниши ва жаримага тортилиши мумкин (ҳинд таълимотида бундай гувоҳ ёлғон кўрсатма берган деб ҳисобланади).

Иш юзасидан гувоҳлар бўлмаганида судьяга томонларни қасамёд қилдириш билан ҳақиқатга етиш тавсия этилган. Унга кўра, томонлар иш юзасидан гувоҳларни келтира олмасалар, судья уларнинг иккаласини ҳам қасам ичишга чақирган. Шу орқали ҳақиқат аниқланган. Ақлли одам ёлғондан қасам ичмайди, ёлғон қасам ичган киши шу ернинг ўзида вафот этади деб ишонилган. Бунда брахман ўзининг – ҳақиқатгўйлиги, кшатрий – жанг араваси ва қуроллари, вайшъя – сигирлари, олтин ва буғдойлари билан, шудрани – барча оғир жиноятлар билан қасам ичишга мажбур қилинган [3, Б.285-286].

Қадимги Ҳиндистонда ишни адолатли ҳал қилишда гувоҳлар бўлмаган, қасамёд ҳам ёрдам бермаган тақдирда илоҳий кучлар ёрдамида адолат ва ҳақиқатга эришиш мумкин деб ҳисобланган. Унга кўра, айбланувчи қўлига чўғни ушлаши, сувга пишениши ёки аёллари ва болаларининг бошига қўл текизиши талаб қилинган. Кимни чўғ куйдирмаса, сув юзага чиқишга мажбур қилмаса, кимда тез орада бахтсизлик содир бўлмаса, у қасамёдда пок ҳисобланган.

Ману қонунларида инсоннинг алоҳида хислатлари, улар хоҳ ижобий, ёки хоҳ салбий бўлсин, кўрматмаларига таъсир қиладиган бўлса, бундай гувоҳнинг кўрсатмалари инobatга олинмаган. Жумладан, очкўзлик, ақлсизлик, кўрқув, дўстлик, севги, ғазаб, нодонлик ва эҳтиётсизлиги туфайли берилган кўрсатмалари ишнинг ҳал этилишида ҳисобга олинмаган.

Аксинча, инсоннинг хислатлари унинг кўрсатмаларига таъсир кўрсатганда, ёлғон кўрсатма берганлиги туфайли унга нисбатан жазо чоралари белгиланган. Унга кўра, очкўзлик туфайли ёлғон кўрсатма берган гувоҳ, минг пан (ўлчов бирлиги) жарима тўлаши, ақлсизлиги туфайли ёлғон кўрсатма берганга – паст жарима, кўрқув туфайли – икки баробар ўрта жарима, дўстлик туфайли – чорак қуйи жаримаси, севги туфайли – ўндан бир қуйи жарима, ғазаб туфайли – икки баробар олий, нодонлик туфайли – икки марта тўла юзлик (пан) ва эҳтиётсизлик туфайли – юз жарима тўлаши керак бўлган.

Адолатли ҳукмдор ёлгон гувоҳликда айбланган учта қуйи табақа вакиллари жаримага тортиши ва қувғин қилиши, брахманни эса – фақат қувғин қилиши лозим бўлган [3, Б.287].

Шундай қилиб, Ману қонунлари ўз даври учун мукамал одил судлов юритиш манбаи бўлиб, у ҳақиқатни қарор топишига, адолатнинг тикланиши, жамиятда барқарорлик, тинчлик, зулм ва зўравонликнинг олди олинишига хизмат қилган. Шу сабабли, қадимги диний-ҳуқуқий манбалар қаторида Ману қонунлари қоидаларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш, бугунги кунда ҳам долзарб бўлиб турган кўплаб муаммоларнинг ечимини топилишига кўмаклашади.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Самаведа / пер. и ком. С.А. Матвеева. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2005. –463 с.
2. Всемирная история: Век железа / А.Н.Бадак, И.Е.Войнич, Н.М.Волчек и др. –Мн: Харвест, 2003. –512 с.
3. Законы Ману. Манавадхармашастра. Перевод С.Д.Эльмановича проверенный и исправленный Г.И. Ильиным. –М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. –496 с.
4. Charles J. Naegele, JD, LL.M. History and Influence of Law Code of Manu. San Francisco, California. 2008. –264 p.
5. The Laws of Manu. Translated with extracts from seven commentaries by G.Buhler. Motilal Banarsidass/. Delhi. Varanasi. Patna. 1964. –620 p.
6. William Jones. Institutes of Hindu Law, Or, The Ordinances of Manu, According to the Gloss of Cullúca, Comprising the Indian System of Duties, Religious, and Civil. The Lawbook Exchange, Ltd., 2007 – 366 p.
7. Ghārpure J.R., Hindu Law Texts Ser/ Bombay, 1920. –276 p.
8. Ramamoorthy, R. (1974). The Concept of Punishment under Manu Smriti. Indian Philosophical Quarterly 2 (1):51-64.
9. Benoy Kumar Sarkar. The Hindu Theory of the State // Political Science Quarterly, Volume 36, Issue 1, March 1921, Pages 79–90, <https://doi.org/10.2307/2142662>
10. История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Изд. 2-е, стереотип. Под общ. Ред. члена-корреспондента РАН, доктора юридических наук, профессора В.С.Нерсесянца. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА. М, 1999. –736 с.
11. Демиденко Г.Г. История учений о праве и государстве: Курс лекций. – 2-е изд., переаб. И доп. – Харьков: Право, 2008. –432 с.
12. Hindu law. J. R. Gharpure, B.A., ll.b. (hons.) Varil, high court, Bombay. First edition, Bombat: Maruti Babaji, law-publisher. Girgaon, Bombay. 1905. –264 p.
13. Jaya Kundu. A survey of the Indian judiciary in the light of Manu Smriti & Brihaspati Smriti // International Journal of Sanskrit Research 2022; 8(2): –P.149-151.